

שנת הקוממיות בשירת אורי צבי גרינברג

נח ח. רזונבלום

מ„חבלי התהוות“ ל„נופי רחוקי מהות“

מעטים ערגו לגאולה וקוממיות כאורי צבי גרינברג וחלמו בהקיץ על המועד בו יתנוסס „דגל דוד במגדלו של דוד“¹. רק מעטים היו חדורי אמונה כמוהו, שלמרות כל הכשלונות וכל המכשולים הנערמים על דרך הפדות יופיע באחד הימים הגואל המיוחל, שבעורקיו ירום דם „אבות אבותיו, כובשי כנען צדי לדוד... ויתרונו בו כל דמי הכובשים והנוקמים הקדומים, ויחמרו בו כל אֵל הזעמים הכבושים“². אולם למרות אמונתו האדירה במימוש חזונו „כד מטיא שעתא“³, לא האמין אצ"ג שהוא יזכה לראותו במו עיניו. וכך הוא הִגה נכאים בשותו בוורשה בשנת עלות היטלר לשלטון:

אני יודע כי יבא

ורק צר לי מאד, כי גם לי, כלכל פיטני המשיח, מנה אלהים את אותו הגורל:
ליחל לו בכל רננת הדמים וחי בל אראה פנים-אל-פנים.

ובטפס הסקריק הראשון להעלות את הגלגל במגדל-דוד המורם,

אני לא אעמד בשורת הצבא המשחרר תחת שמי ירושלים.

אני אהיה אֵז למטה מתחתית הזמן החוגג ומתחת למים⁴ - - -

הנהגה התרחש הנס הגדול והבלתי-צפוי: מדינת ישראל קמה לתחייה ואצ"ג זכה לראותה. הוסר הדגל הנכרי שהעיב על שמי המולדת וחיל ישראלי העלה את דגל הלאום על התורן. ואם אמנם לא עמד המשורר אז „בשורת הצבא המשחרר“ הריהו זכה להִקָּח לבית המחוקקים הראשון במדינת ישראל.

ראוי היה לצפות שמשורר כיסופי-הגאולה שתלומו, חלום-הדרות, קרם לנגד עיניו גידים ועצמות יתפרץ בשירת „אז ישיר“ אדירה. מי שקונן את הקינה הגדולה ב„רחובות הנהר“ היה צריך להתלהב עת ראה את שרידי האומה השסועה מפגנים עוז וגבורה שהדהימו את גייסות האוייב ושהדבירו, ככובשי-כנען הקדומים, צבאות גדולים של עממי ערב.

אבל אצ"ג, שאזנו היתה דרוכה מנעוריו לתקיעת „קרן האיל-שופר הזהב עלי סלע“⁵ ועינו היתה צופיה לחזות את השחר המפציע עת „ערפל על השיא עוד“, לא הצטרף למקהלת המברכים את ברכת „שהחינו“ הגדולה: „משאת נפש של נביא וכמיהת לב כל חזה“⁶.

אחרי קום המדינה מפליג אצ"ג לנופים רחוקים-חלומיים במקום ובזמן. כשנה אחרי הכרזת העצמאות מפרסם המשורר „מן החכליל ומן הכחול“; בשנת תשי"א „מתוך ספר העגול“ ובשנות תשי"ב-ג „מנופים רחוקי מהות“⁷, יצירות המנותקות לגמרי מההווה ההיסטורי והריאלי ומעוגנות במישור דימדומי-מיסטורי. נוטש הוא את „רחובות הנהר“ הדמייים ואת הירדן הגואה וחוזר לנהר סְנֵה אשר בְּסַרְבִּיה, שהכירו בנעוריו, ומתמכר להרהורים על מילכה וזֶרְבָּקָה „בנות סָרְב אַחִיות יְפֹת עֵין עֶנְבֵר וּלְצִמְתֵיהֶן גֹּזֵן הַדְּבֵשׁ מִן הַמִּין הַקְּטִיפִי“⁸. אצ"ג נתפס לחלומות נעורים, „על נהרות עלומינו, על כל אמת מים של אֵז ישבנו, ורקנו פרחים אל המים... גיל פֶּז“⁹. לפעמים נשמע מעין נהי של אדם מודקן שנתיימש ממאבקיו¹⁰.

עייף הוא אצ"ג מהמאבקים והמלחמות, מהתוכחות והקינות, ואף מחזונות-העחיד. מקנ הוא באדם פשוט השב לביתו אחרי יום עמל מפרך, לאווירה משפחתית שלוה ונעימה כי „רק מי ששב אל הכפר לעת ערב, הולך הביתה באמת”¹¹.

אמנם מוטיבים אלו היו מצויים בשירתו של אצ"ג בשחרותו, ביחד בעידן שכתב באידיש, ברם מזמן שחתך את שפת אמו היהודית „כאבר מן החי מן הנפש, מנוקה, מניגונה, מריח יערה”¹² ונהפך ל„כלב בית” העומד על משמר העם והמולדת, נשטם ומתועב, התנזר מהשירה האנקריאונית:

אינני הפיטן לשם הפיטנות בעולם. על סדן האַךְמה רגלי מליונים יהודים.
ויגונם העבה יגוני והורם גם הודי;
וסופם גם סופי¹³ - - -

המפליא שבדבר הוא שבעידן המאבק על הריבונות, טרם הוכרזה העצמאות, שירתו של אצ"ג התנשאה לשיאי התלהבות עם כל שלב נוסף והישג בלחימה. תכופות הוא מפרסם ב„הארץ” את שיריו המשולהבים, חדורי-עוז, ביטחון ואמונה. כעת עומד הפסל של תבנית-החזון ומפסל. הדמות, כלומר הגאולה, עודנה לוטה ומחכה לגילוייה בכל רגע. ברם מתר יעמד עם משוחרר, לקול החצוצרה יונף הנס ויוסר הלוט „בעיני הבשר נראה קם והיה החלום”¹⁴

מדוע הוא המשורר לסבל, לקרבנות הכרוכים במאבק הזה. הוא מזדהה עם צערם של הכלה והרעיה, עם היתמות והשכול של אבות ואמהות והוא רואה את „בְּקִים כיום מר-בשורה”¹⁵. אולם על אף הדמע והדם הוא ידע שאין לשנות את מהלך ההיסטוריה, ביאת המשיח מאז ומתמיד היתה קשורה בחבלי משיח ולא בכדי היו כאלו שאמרו „ייתי ולא אַחמיניה”:

החלום מתהווה, אכזרים הם חבלי ההתהוות,
מִחַר יתגלה על השטח — אדיר וקִים¹⁶.

לאצ"ג היתה תמיד תחושה היסטורית עמוקה. האינטואיציה שלו השיגה מאורעות שרק התחוללו ברבות הימים. כשם שהוא חש את מוראות השואה טרם בואה, כך הבחין במשק כנפי חזון הגאולה בעודו רחוק באופקים. ביחד נתחדדה התחושה הזאת בחרשים הקרובים למועד העצמאות. בשיר „נבואה-מתקַמת באה” שפורסם בי אדר א' תש"ח ב„הארץ” מביע המשורר את הרגש האינטואיטיבי הזה:

זה מסע בראשית וגם שיבת אחרית... נבואה-מתקימת בָּאָה.
רוח קדים הולך על מין ים — וברוח יש ריח ניחוח
מארץ כנען כחם היום באלני ממרא ורנת השעה
של מעבר שקטים ומושים בים סוף:

אשירה לאדוני כי גאה גאה - - -

ההיסטוריה, שבתפיסתו של אצ"ג היא קפראלית, חוזרת לראשיתה. על אף התמורות
המרובות השינויים הם צורניים בלבד. המהות נשארת, זהותית ועקבית:

אשר יהיה בעתיד, כבר היה לפני, ¹⁷
ואשר לא היה לא יהיה לעולמים.

אולם בשירתו הקודמת רק האירועים השליילים חזרו ונישנו. האירועים החיוביים
כתופעות האדנות, הכיבוש, הפוח והעז, חרגו מהמסגרת הספראלית. בימי המנדט הבריטי
נוכח אצ"ג ששום דבר לא השתנה מימי שלטון הנציבים הרומאיים בתקופת השקיעה של
בית שני עד תקופת הנציבים האנגלים בזמנו:

צבאות הבריטים בלגיונות קיסר,
וכימי פילטוס ימי ירושלים,
ופלביוס נואם על שלום עם ערב,
וישו מטיף למלכות שמים.¹⁸

ברם עכשיו, בשנת תש"ח, המעגל מסתיים סופית. סיומו נעוץ בתחילתו. לא רק
התופעות השליליות חוזרות ונישנות אלא גם האירועים הנהדרים והחיובים מני קדם.

הנס הזה לא קרה בחלל ריק או הופעל על-ידי כוח מיסתורי ועל-ידי טבע, נדיר
ומופלא. הגורם המכריע שהניע את גלגל ההסטוריה, שהיה עוין עד עכשיו, הוא הדור
הצעיר שקם, הנוגד במהותו את הדור הקודם הכושל. את הניגוד „בין שני דורות“ הוא
מבליט בארבעה שירים שהופיעו ב„הארץ“ בח' אדר ב' תש"ח, כלומר חדשיים לפני
הכרות העצמאות. באחד מהשירים הללו הנקרא „לבלוב מול שלכת“ מדגיש המשורר את
האנטיטיות העצומה בין הדור הישן המרקיב בנושנות, במושגיו הגלותיים, ברפיון רוחו
ובכמישתו הנפשית. לעומתו —

יער צעיר עולה. יער-מנגד, לבלוב מול שלכת.
שחרית מול ערבית, שחר יער, שעה מברכת.

אמנם נתפס המשורר להרהורים וספקות אם לא יחזור הגלגל שהונע פתאום והכל
ירד לטמיון כדרך שקרה פעמים רבות בהיסטוריה היהודית. ברם האוזשפיו הירושלמי,
מעין הד של חוזה קדמון, מרגיעו שְׁהִיָּה לא יהיה: חי הדור, שלא יסוג, חי הדור שלא
יבגד / בדור קודמינו שְׁנִסֹּג וְשָׁבֵד.¹⁹

למראה התגלות החזון נפשו של המשורר מתעטפת עליו. על אף כיסופי הגאולה
שפעמוהו משחרותו הוא מודאג אם כבן-תמותה יוכל לעמוד בנסיון הגאולה. נפשו
שנצרפה בכור הגלות ובאש היסורים לא בנקל תוכל להסתגל ליום הקוממיות הגדול,
כי... אף-על-פי שהנפש עמדה בין גליות בכל רחב השואות / גדול יום הבא בְּעֵינֵי אֲנִי
מיום מסות הספינות בסועות.²⁰

הנטישה הפתאומית של שירת-פסגות זו, ההתעלמות מכל היקר והנכסף לאומה בכלל ולמשורר בפרט הוא חידת החידות. התרפקותו על נופים רחוקים בשעת רעוא דרעיון של קוממיות ישראל תמוהה ומפליאה. בייחוד קשה להשיג תמורה זו אצל משורר שעוד בשנות העשרים חרף את אלו המפתים אותו לשיר על נופים זרים: „הו, ארור בא ומנוול סיפכם אז בהבל פיו ואומר: / נגן וולגה-דיני-פר-ויסל. . . כי מה לנו ים כנרת“²¹ בקינתו על השואה הוא הביע שהחורבן הזה בא בגלל „חטא שחטאנו לחרמון ולכתר שלגיו / להוד הרי אל הירדן — נוף מזה ומזה / ששכחנוס בין שיאי הקוקז, הרי אלף וקרפט“²² יתר מכך, רק שלושה חדשים לפני קום המדינה התפלל המשורר שימחה מזכרונו כל צל וכל „זכר מראות נופים בגויים ההם. . . אביב וקיץ כמערב / טעם וריח פרי גניו. . .“²³ העובדה היא שאחרי הכרזת העצמאות חזל אצ”ג מלפרסם שירים קשורים באירועי הזמן ב„הארץ“, עתון שבו פירסם תכופות קודם לכן. השיר היחיד, „עם שחר הדעת“, שהופיע ב„הארץ“ בי”ט אייר תש”ח נושא עליו את התאריך תש”ח-זחש”ח, כלומר נכתב לפני הצהרת הקוממיות. גם ב„לוח הארץ“ של תש”ט אין שום יצירה מאצ”ג ורק בשנה שלאחריה מופיעים שירים המנוחקים מעלמא הדין.

תפנית רדיקלית כזו של משורר כאצ”ג ביחוד בעידן כזה אומרת: „דרשני! ושאלתו משכבר הימים מתעוררת בחריפות: ירושלים, אל אָן, פנה והלך משוררך, — שהרבה התפלל בעבורך ונגן מגופו כבעוגב המקדש הבורע“²⁴

בריחה ושיבה

הפלטתו של אצ”ג לנופים רחוקים אחרי קום המדינה לא היתה הראשונה. בשנת תרצ”א ירד המשורר לגלות פולין האנטישמית ושהה בה עד תרצ”ה. המצב המדיני בארץ שקדם לירידתו היה עגום ומדאיג כאחד בעקבות מאורעות תרפ”ט, ה„ספר הלבן“ של פספילד ו„אגרת מקדונלד“, שבאה בעקבותיו. ברם מה שציער את אצ”ג והדהים אותו היתה מדיניות החלשה והכניעה של המנהיגות הציונית הרשמית. הנטיה לפשרות וויתורים על ערכי האומה והארץ, פזילתם של חוגים מסויימים לעבר הקמת מדינה דו-לאומית. הגישה של ה„שכל“ הרציונאלי ו„המות הרופס“ הרגיוזה אותו, אבל תגובתו הפיוטית עוררה נחשול של השמצות וגידופים שנתכו על ראשו מכל העֵקָרִים.

כנראה שמתח פסיכולוגי זה היווה את אחד הגורמים המכריעים, אם לא הגורם הבלעדי להפלטתו-בריחתו לנופים רחוקים. על אף אהבתו למכורה נטש אותה ולמרות שהיה מודע שפולין הטרומ-היטלראית היתה גיהנום בשביל יהודיה הסובלים חרפת רעב ונתונים למשיסה, ירד בכל זאת אליה. כל כך גברה עליו „מבוכת חיי“ שבערב צאתו את הארץ הוא התפלל: „שיזפני השם לצאת עוד ממבוכת חיי בציון, כממבוכת קרבות / שאזכה עוד לראות את פניך, אמי“²⁵

האווירה בציון נעשתה דחוסה בשבילו ללא נשוא. השלווה המדומה, הכובת והרגעית שהשתלטה בישוב ללא חזון, ללא מעוף, ללא חרדה לקראת הבאות העיקה עליו. הוא בחל בתווה ובווהו הרוחני, בהתמוטטות ערכי-האומה, בהילולות והחינגאות ברחובות ובשווקים וההתעלמות מכל המאיים מ„ערב הפלשתית המאמנת בחוריה לקרב“, ולעומתם, אחינו בני ישראל „הפיות הבטלים“ שלהם „עסוקים בליקיה ופטופט ועשון“ / בהסח-הדעת מכל סכנה“²⁶

ברור איפוא, שיציאתו של אצ”ג לפולין היתה בריחה. על אף האקלים המדכא של

פולין דאז חיפש לו המשורר שם מקום מקלט כירמיהו שהשתוקק לברות מעמו למלון אורחים במדבר, „כי פלם מגאפיים, עצרת בוגדים“²⁷. מגמה זו מובלטת בכותרת למחזור שירים שנכתבו בחקופת גלות-מאונס זו: „ברחי מהם“. המשורר משוה, באחד מהם, את בריחתו מהארץ לפולין לבריחתו של יונה הנביא מִיָּפוֹ לתרשיש. הוא מזדהה עם הנביא האומלל שאהב את עמו ואת ארצו והוכרח לנטוש אותם, „כי אכן זמני כזמנהו“. ברם, בניגוד ליונה שרצה לשוב ליבשה, אצ"ג מפתח לשוב לארץ. עצם הרעיון של שיבה למולדת מעלה בו פחדים: מבסיסו של ים זה, לחפיק אם אל ישיבני — לא אודה לאלהים, כי לִשְׁן פְּתָנִים יִטְלֵנִי.²⁹

ידע הוא את גודל הסבל והדווי של יהדות פולין. הוא היה מודע ש,בנכחי גלויות אני אהיה עצוב / רעב ודאי, אביון ככל המון אחי — ביתם אינו בעָרְב כזה בתל-אביב. - - / האור בחלוניו אומר: בבית דְּוִי.³⁰ בכל זאת הוא נוטש את כל היפה והיקר לו במולדת ובשאלה הריטורית הספוגה עצב וגעגועים והמנוסחת בסגנונו של יהודה הלוי הוא שר: „ציון הלא תשאלני: אל אָן אני עוקר? / וְאַעֲנֶךָ: באנס נס אני לפולין“.³¹

בשיר אחר מאותו המחזור טוען המשורר שהמולדת איננה מאשימה אותו על מעשהו זה. כאם רחמניה היא מבינה לרוחו הנקאה ולעגמימות נפשו. לו רק יכלה אמא-ירושלים להתרומם מעל הריה המוֹצְקִים הרי גם היתה מתלווה אליו: „לוי יללתי לקום גם אני עם הרי בערפי / וירדתי לים הגדול אל שבטי הדגים. / או הלכתי אחריו פגויה קרקעית וְעוֹרָת / בוערת אהו בעֲרַת גופו המִיֶּסֶר“³²

למרות הפלגתו הפיסית, בתחילת שנות השלושים, מחופי המולדת, נעגן בה המשורר מבחינה נפשית וכל הנושאים שבהם הוא מטפל וכל המוטיבים המצטלצלים בשירתו מהתקופה העצובה הזאת מרוכזים בציון.

מימי יהושע בן-נון עד ימי תש"ח

הבריחה הפיסית שהיתה אפשרית בשנת תרצ"א היתה מן הנמנע בשנת תש"ח. גם „יון המצולה“ של פולין נעלם. „הצלבים במערב פָּלוּ מלאכתם... ההרג הגיע עד אחרית... אין ילל-יהודים עוד. עלו עשבים“³³. הערגון הפסיכולוגי לשוב לרחם האם, להוולד מחדש, להיות תינוק שנוול היונק משדי אם ומתמכר לתפנוקיה איננו יכול להיות אפילו חלום. אכן בשנת תרצ"א מורגשים כיסופים ילדותיים כאלו: „שאלחץ את פני ללחץ ולהניח ראשי על שכמך... שיופני השם ללון שוב בביתך והייתי כנער“³⁴

חלומות כאלו היו בלתי אפשריים בשנת תש"ח „באשר אף לקבר אבות לא אוכל עוד ללכת / ועל קודקוד כולנו עוד חרב גויים מתהפכת“³⁵. ולכן כשהתגבר הלחץ הנפשי על המשורר בפעם הזאת המקלט היחידי שנשאר לו לברוח אליו היה אל „החכליל והכחול“, להפליג על כנפי הדמיון למחזות שלווים ושקטים מימי נעוריו. אמנם אמו, אחרי הירצחה, לוחשת לו שבנופים הללו לא ימצא יהודים: „עכשיו אין יותר יהודים בין הבוג והדוֹנָה, / מגדות ים הַבְּלֵט קוֹרְקֶרֶט עֲדֵי סוּה דרינה“³⁶...

ברם לאן שנבצר להפליג בגוף אפשר להפליג בדמיון ולאצ"ג כנראה הפלגה-בריחה זו היא מעין פתיחת שסתום-בטחון מבחינה פסיכולוגית.

הנטל שהעיק על נפש המשורר הוא מתנה בשירים אחדים שהופיעו בכמה צדדית קטנה ומוגבלת לקוראים הקרובים אליו ברוחו, ב„סלם“, ובביטאון המפלגה „חירות“. עוד

בעצם ימי הקרבות הגורליים בשנת מלחמת השחרור והשנה הראשונה לקוממיות ישראל. בכ' סיון תש"ח, בערך ששה שבועות אחרי הכרזת העצמאות הלאומית כותב אצ"ג שיר קטן בשם „שיר מעלנו המעל“, בו הוא מביע את עצבו על המציאות האפורה והקדורנית שטפחה על פניו. הגאולה נראית פלסטר בעיניו, מעין קיקיון־דיונה והמדינה־מדינות קריקטורה. הוא נוכח שכיסופי הגאולה עלו בעוצמתם על הגאולה עצמה, השיר על האהובה היה יותר יפה ויותר מרגש מהאהובה, וכאב הערגון היה יותר נעים מהגשמת יעדו: „עתה גם ידע אני ידעת האוהב / שהיה בערגה גם כאוב ומאָשָׁר / אשר נתפַּח וראה בעיני הבשר: יפה מן אהובת השיר הוא השיר שהוֹשָׁר“.³⁷

השיר הזה נכתב בימי ההפוגה הראשונה שהתחילה בד' סיון תש"ח ונמשכה כחודש ימים. לפני ההפוגה התלקחו קרבות דמים עזים ואכזריים. המלחמה היתה על כל שעל אדמה. כל שעל עלה בקרבנות דם. לוחמי ישראל הפגינו אומ־קרוח נפלא נגד צבאות הכובשים. צעירים, מרביחם בלתי מאומנים בלחימה, כבשו שטחים גדולים של הארץ, סללו במאמצים כבירים את „דרך בורמה“ לירושלים שהיתה נצורה ע"י לגיונות האויב. ברם כל זה לא הרשים את אצ"ג. הסייט שרדף אחריו כל השנים שבבוא היום הגדול לא הגואל יאָכּוּב את העם, אלא מנהיגי העם יאָכּוּב את הגואל. והנה בא היום המקווה אבל לא איכשרו קברניטי דרא: „ונס האפשר־לגדלות — בידיים קְהוּת“.³⁸

אחד הגורמים לאכזבתו של אצ"ג היה הציות לתכתיבי האו"ם וההסכמה להפוגה לנוכח איום הסנקציות. בנידון זה הוא לא היה היחיד. רבים, ביחד דְּקָרִי התנועה הרביזיוניסטית, הביעו את התנגדותם להפוגה וראו בה תכסיס להכשיל את המדינה. נסיגה זו פירושה כניעה והיא נובעת לא משיקולים מדיניים איסטרטגיים, אלא ממור־לב, ממנטאליות מעורערת ומחשיבה גלותית מסולפת. מסיבה זו לא יכלו מנהיגי העם להנחיל נצחון סופי ומוחלט כבימי יהושע בן־נון.³⁹

אצ"ג משתמש הרבה פעמים בדמותו של יהושע בן־נון הכובש הקדום של כנען. ברם לאירמוז בשיר הזה ליהושע שהעמיד את השמש בגבעון עד שהביס את האויב ולחוסר־האונים בימינו לעשות כמתפנתו יש משמעות מיוחדת. בהקשר האירועים של התקופה, המשורר ללא ספק התכוון לשני המבצעים שנודעו בשם „בן־נון“ בט"ז ובכ"א אייר תש"ח שנועדו להשתלט על הכביש באיזור לטרון בכדי לאפשר אֶסְפָּקָה לירושלים הנצורה. שני המבצעים הללו נכשלו, לכוחות של החיילים העבריים נגרמו אבידות קשות, והדרך לירושלים נשארה חסומה. מבצעי „בן־נון“ בתקופתנו נכשלו ולא הזדהו באורם הנפלא של המבצאי הקדום בשם זה שהיה המנצח. לאור הרקע הזה מסתבר שאצ"ג מאשים את המנהיגים שהעדיפו להתפשר ולהִקְנֵע במקום להחזיק מעמד כיהושע בן־נון.

בי"ב בתמוז תש"ח הוכרז על ההפוגה השנייה והתחילו הדיונים והתיווכים הממושכים על הסכמים לשביתת־נשק. ההצעות של המתווכים היו ברובן שליליות ביחס למדינה היהודית, בייחוד היתה עויינת תכניתו של הרוזן פ. ברנדוט. הלה הציע בין השאר למסור את הנגב לערבים ולהעמיד את ירושלים תחת שלטון בינלאומי.

אף־על־פי שתכניות אלו עוררו זַעַם, מחאות והתמרמרות גוברת בכל החוגים שבמדינה, הרי אצ"ג לא האמין שהמנהיגים לא יתפשרו עם המעצמות ויקבלו את בינאומה של ירושלים. בכ"ד תמוז תש"ח, שנים־עשר יום אחרי שהחלה ההפוגה השנייה, הוא כותב „שיר דם דמע זהב“ ובו הוא קובל על השלטון היהודי שלדעתו הסכים להפרדת ירושלים מהמדינה. בשביל המנהיגים הללו אין לירושלים שום חשיבות מיוחדת. לערכה

הדתיים-ההסטוריים של ירושלים אין כל משמעות בעיניהם ולכן קל להם להתנער ממנה ולוותר על כל התמחדות מדינית או צבאית עבודה:

הם עולזים בשפלה הבנים, עת האם במצור היא.
הם שמחים עם שררה בשרון, עת הרני לאמם.⁴⁰ - -

לכאורה מתקבל הרושם שאצ"ג מתעלם מהעובדות ומאירועי הזמן. ללא ספק הוא היה מדע למאמצים הכבירים של חיילי ישראל לפרוץ את טבעת-החנק מסביב לירושלים, לסלילת „דרך בורמה“ שנעשתה, תחת מרגמות הלגיון, במסירות נפש עילאית. ברם, כאמור, לדעתו צעירי ישראל מקריבים את עצמם בחירוץ-נפש, אבל המנהיגים מכשילים אותם. לפיכך הוא איננו מזכיר אפילו באירמוז דק את מצבע „קדם“ שנועד לכבוש את העיר העתיקה בלילה האחרון לפני ההפוגה השנייה. במבצע ההירואי הזה השתתפו כוחות אצ"ל ולח"י, שבטח לא היו חשדים בעיני אצ"ג כ„כופרים“, ולמרות מאבקם וקרבתותיהם נשארה העיר בידי הלגיון הערבי.

רק לאור תפיסתו האידיאולוגית אפשר להסביר את טרונית המשורר וקובלנותיו שאינן משתבצות במארג המציאות של אירועי-הזמן. אחרי כל ההסתערויות והמאבקים הנואשים על כבוש ירושלים שקרו לעיניו ובידיעתו הוא שם שאלה כפי המלך דוד, בכ"ט תמוז תש"ח, שבועים וחצי מיום כשלונו של מצבע „קדם“: „א. גודדי ישראל / למה אינם לחומה סוערים?⁴¹ .. והנביא עונה לו שאמנם חיילי ישראל גבורים הם, אבל מנהיגיו הם שואפים לגיא, לשפל ואינם מסוגלים להעפיל אל רום

— הכל בדינו, גורל היום ומחר.

גופים כלי נגון, נינים גבורים.

אך אויביך, מלכי, הנם — יהודים.

עינים לגי ולא הרה קוראים.⁴²

ירושלים — ארץ-ישראל

השערות שונות הובעו בקשר להפלגתו של אצ"ג לנופים רחוקים אחרי קום המדינה. יש שראו בה אכזבה מהתנגשותו של מיתוס בסלע המציאות והתנפצותו.⁴³ ויש שראו אותה בצורה יותר פשטנית כנובעת מתוך אורח-חיים חדש בחיק המשפחה שהמשורר זכה לטפח,⁴⁴ אולם להשערות אין מקום כאן, כי לפנינו הודאת בעל-דין. בכדי לעמוד על אכזבתו ומאמציו להינתק מן המציאות ולהפליג לכל הפחות ברוח לנופים רחוקים, יש לקרוא את דבריו שבוטאו בפרוזה ב„כנסת“ הראשונה שהוא היה חבר בה. בג' אדר, תש"ט, כעשרה חדשים אחרי הכרזת המדינה, השתתף אצ"ג בישיבה האחת-עשרה של הכנסת, בדיון על הרכב הממשלה ותכניתה, נאווו משקף את דרך מחשבתו בהערכת המצב ויכול לשמש אספקלריה להשקפתו והלך-רוחו בשנת הקוממיות הראשונה. ואלה דבריו.

איני רוצה להגיע לידי מסקנה שאלה שעלו למלך. ונאווו כאתמול לא אנשי מלוכה. אלא עם תרבות יאפולטיין ותארים איני רוצה להגיע למחשבה שהללו שזכו למלך. חושבים שענין המדינה זהו ממין עסק מורחב של „ישוב“ בלבד. עם יחודי גדול בעולם. בר השכלה ותרבות וכן יכולת של ביצוע בכל המקצועות. ועם שקיבל את מדינתו ונחל ונחונות צבאיים על כוחות אויבים שעלו עליו — עומד בסופו של דבר

נעני בפתח בפני השבט הבדוי מעבר הירדן. סופג עלבונות מקולוולים בדויים ונותן את עצמו לסירוגין להקזות דם ומבזבז כוחות על ידי הפוגה, הבלגה ונסיגה.

לא התרוממו לרגע זה. בעיקר ההנהגה לא גדלה... משום שהעם בציון נתן את בניו ובנותיו ללא־תנאי, באהבה, בשביל גאולת העם והארץ. בניס אלה עשו למעלה מכוחותיהם. למרות שלא נתחנכו לכבושים צבאיים, ויכולנו עכשיו בלי הגזמה – לו היינו מוכנים מבעוד זמן – לעמוד מעבר לירדן ובמורדות הלבנון ובדרך לנילוס, ולעומת שבית־זשק חסרת־שחר, היינו משיגים תוא־ישלום הנוחים לנו מכל הבחינות. כי לשלום כזה אנו מתפללים בכל לב...

אירע נס... אך הנס נתבזבז עקב ההפוגות, וההסכם ברודוס וכו' יכולנו להיות אדוני הארץ משתי גדות הירדן, חפשים ופנויים למפעל ובנין רחב התנהגותנו – תסביך של נחיתות...

אם אמרים היום ירושלים הכוונה היא לאותו גוש רחובות שהוא מעבר לחומות ירושלים האמיתית. גוש זה קיבל את השם „ירושלים החדשה" עלי לקבוע את המונחים הנוכחים. שבהם יש להשתמש מהיום והלאה במוסד גבוה זה. ירושלים של האומה היא שבתוך החומה. בה הר־הבית. ואשר מעבר לחומות זהו עיבורה של ירושלים...

זכרו ירושלים היא בעית הבעיות ובה כל הפתרונות. בלעדיה – אין גאולה, והבנין אינו בנין. ואין ח"ו מוצא לחירות ישראל ממש... זוהי הבעת דעת ההיסטוריה והמסורת...

אצל שר האומה – ירושלים היא הכל. כל ארץ ישראל יחד. וזהו גם השכל הנוכח והבריא והאכזרי – פרי תפיסת־מושגים פוליטית – בפרספקטיבה היסטורית, תפיסת־מושגים אחרת – מובילה לתהום ושוב לשעבוד.⁴⁵

דברי אצ"ג ברורים ואינם צריכים לפרשנות פשטנית, מתוחכמת או מסולפת.

שיר מפתח־הגאולה

אחד השירים המעניינים משנת הקוממיות הראשונה הופיע ב„סלם" בשנת תשי"ב, אבל נכתב, כפי שצויין מתחתיו, בשנות תש"ט – שלהי תשי"א. יש להסיק איפוא, שחלק מן השיר נכתב כשנה אחרי קום המדינה וחלק נכתב, חוקן או עודכן כעבור שלוש שנים מהמועד הזה. כותרת השיר הוא „משירת הבחירה: פני בָּן־בְּנֵי חַמָּה למפת אברהם נגולה".

השיר הזה, בחלקו הראשון, הוא שיר תהילה והערצה ללוחמי ישראל דומה במידה מסוימת לשיר, שהוזכר לעיל, „נבואה מתקִימת באה", שנכתב כשלושה חדשים לפני הכרות העצמאות. המשורר מרגיש את הסיבוב העצום של גלגל ההיסטוריה שהחזיר את האומה לימי ראשית התהוותה:

הנה ימי כבוש קדומים ופני בן בן בחמה...
מפת אברהם נגלה.⁴⁶

לאירמוז „בָּן־בְּנֵי" אין עכשיו קונוטאציה שלילית, כמו ב„שיר מעלנו מעל" שנכתב אחרי כשלושנות מבצעי „בָּן־בְּנֵי" בקרבות לאטרון. פני יהושע בָּן־בְּנֵי מופיעים עכשיו בהדרגה בחמה, במאור הגדול ולא כבאימרת חז"ל, במאור הקטן, הלבנה.⁴⁷ המשורר מעודד

ומורו את לוחמי העם להמשיך במלחמתם נגד האויב עד שינוצח ויפנה את כל שטחי המולדת:

ךהרו בכלי רכב, בחירי ישראל, במלוא שמשנהר — בדרךכים!
שישועז — לעדות: שהיתה מכל אמת עולם אמתית
ערגתכם למלכות: ירשה מדורות עד ה'לם!
שאמת היתה תפלת האבות, והנה היא קמה
ואיננה חלום...
היא גשמית ועתית!

אמנם ירושלים היא כעת בידי האויב, אבל היא תשוחרר. דרושה רק התמדה ללא-
ליאות, להלמות אדירים והשער המוגף יפתח מאליו:

תקעו התוקעים בחצוצרות! נגנו המנגנים בעוגב!
מצפה לבקוע אדיר שער העיר המוגף!
ימי כבוש קדומים בהוה, אין העת לנגן בגתית!

הגלגל חזר. איתערותא דלתתא של „דור הבלבוב“ היסב לאיתערותא דלעילא. גם
אלהי אברהם שהסתתר בחביון עוזו אלפיים שנה ושבימי השואה ראה בו אצ"ג כאילו
נעשה לאלהי הגויים, התעורר עכשיו ובא לישע עמו, „כי האמין ליגונכם ולכיסופי-
אדנות. . . בא זמן לרחם אחרי שזעם / כי את תרעלת כוסכם בגוים הוא גמע וטעם“.

מבחינת המציאות של אירועי-הזמן דברי עידוד אלה באו שלא בזמנם. הקרבות
שכְּבו והחוזים נחתמו לשביתת נשק. ברם משורר, אפילו כשנבחר לכנסת, הוא משורר.
שירתו נובעת ממישור החזון והיעוד. המציאות עגומה, כמרביתה של ההיסטוריה היהודית,
אבל החזון והיעוד נשארים בתקפם לעד. ההספמים הפורמליים אינם יכולים לעצור את
גלגל ההיסטוריה המתעגל לראשיתו:

עכשיו הבחירה בידכם: עשו מעשים למלוא נס!
היה חשך עבת ולא מצאתם את הסף הגונו
מתחתיו את מפתח הפז של הרביר המוגף!
הנה והנה מלא אור.

קשה היה למצוא את מפתח-הגאולה שהיה טמון במשך דורות מפאת חשכת הגלות
שאפפה את העם, ברם עכשיו כשהאיר המזרח הוא נתגלה ויש רק להיזהר שלא לאבדו
ברגע האחרון.

האפשרות לאבד את מפתח הגאולה ברגע האחרון מדאיגה את אצ"ג מאד. הוא
האמין תמיד שביום מן הימים יופיע הגואל, אך חשש שבעת יעמוד חזון הדורות להתגשם
יתערב השטן; משהו יתקלקל ויאפס את מימושו. משיחים רבים קמו לישראל אבל
משימתם נכשלה. הוא מודע לנסיגונו של רבי יוסף דילה רינה⁴⁸ ולאגדת המלך דוד, שק.א.
שפירא חיבר בלדה עליה.

עוד בשנות השלושים סיפר אצ"ג „באזני ילד“ על המשיח שהגיע לירושלים. „הוא
היה כה קרוב. . . היה פה. . . אני שמעתיו קדלג מני הר אלי הר. . . אך אל הר הרהבית
לא בא. . . הוא הגיע עד המבוא, רק עד סף המלכות“.⁴⁹ לאור נסיונות אלו הוא דורש

אורי צבי גרינברג בקבוצת סופרים אידיים בוורשה, קבוצת "כאלאסטרע" (הכנופיה), מימין לשמאל: ישראל יהושע זינגר, מלך ראוויטש, פרץ מארקיש, אציג, פרץ הירשביין ומנדל אלקין.

ומבקש מ„בחירי ישראל“ שבדורו לכל יחמיצו את השעה הגדולה ולא יתנו „עטרת דוד“ שהשיגה בדמע ובדם, להישמט מידם ברגע האחרון:
 עֲטָרַת דָּוִד שֶׁעֲטָרָה לֹו אִמָּה מֵרַחֶפֶת מַעַל: שְׁחִרְיִיתִית —
 אֲחֻזּוּ בָּהּ הַיֵּטֵב, בַּחִירֵי יִשְׂרָאֵל בְּדוֹרֵי,
 לְבַלְתִּי עוֹד תִּגְזוּ לְמָרוֹם... או תִּפֵּל וּתִנָּפֵץ,
 וְשׁוֹב לְשָׁנוֹת אֶלֶף בְּכִיּוֹת וְכִוִּיּוֹת!

השורות בשיר מזכירות את החרוזים שב„מסדה“ ללמדן המשביע את ידי ישראל החובקות את חומת מסדה לא לנטשה ולא לגלוש הימנה ברגע האחרון אל התהום האינסופי.⁵⁰

אצ"ג מזרו את בחורי ישראל להיות ערים לכך, „כי לנס יש כנפים... פן חתמהמהו ויגזו, ושוב לשנות אלף“. כך קרה בעבר כשהמשיח בא, עג עיגוליו כנשר על פני הר- הבית והוכרח לשוב כלעומת שבא — „אולי לעיר טיטוס לקשת-השער שם שב... כחוק המשיח“ — שוב לאלפים שנה.⁵¹

אצ"ג חוזר על מוטיבי התוכחה שמלפני קום המדינה. „הוא יבוא-בכם-קרוב“ — מזהיר המשורר: „מלכי עָרֵב אֵינָם מְלִכֵי חֶסֶד, אֵינָם פְּרָנֵץ יוֹסֵף... / אֵין גְּנוּנֵי שְׂבִיָּה לְעָרֵב / יִשְׁקַעֵאל הוּא שׁוֹסֵף“.

פחדו של המשורר הוא גדול מכיוון שהוא מודע לכוח השיכחה הקיים בעם. על אף היסורים והרדיפות זה אלפיים שנה לא למדו היהודים לקח ואינם זוכרים אפילו את סיום הבלהות של אָמֶשׁ, כלומר השואה, כולל הפרעות בציון. — הסכנה עכשיו גדולה שבעתים. גבולות האויב קרובים והוא אורב ומתנכל מכל זְוִיֹּת: „הַבֵּיטוּ: קְרוֹב הוּא מְאָרֵב הָאוֹיֵב: עַד אֵל רִיס — עֵינַי מִיָּמִין וְעֵינַי מִשְׁמָאל!“

קברניטי האומה, הוגיה ומנהיגיה עודם ממשיכים לחלום חלומות באספמיא עת „ההוא במארב בהקיץ“. ולכן שוב מזדקר „כלב בית“, שמכבר הימים הריח את עשן הדליקה טרם הגיע לתושבי הבית. הוא שראה את ה„עננים בשמי ירושלים“ שש שנים לפני שהקדירו; הוא שהתריע על מלחמת גוג ומגוג שנים טרם פרצה השואה, — עומד שוב בהול ומורתח לבאות. תחושתו חדה, רגישתו עצומה וחוזנו האפוקאליפטי: אָנִי חָרַד בְּלִילוֹת פְּחָרַד עֵץ לְכָרֶת... .

במצב של מועקה נפשית כזאת אין פלא שאצ"ג הרגיש צורך לברוח מבחינה פסיכולוגית ולהפליג לנופים רחוקים. הדרכאים עולה משיריו, גם מאלו שכתב עשרים שנה לאחר קום המדינה, הוא את יעדו מילא בהכרזו השפם והכרו על „עוז אמיתו כמטל בִּי חֲנָנָא בָּא הָאִישׁ בְּמִוֹ-אֵשׁ וְשֵׁר שִׁיר־אֵשׁ דַּת פְּסוּפִים אֶל הָעֵת“ עכשיו הוא יודע את עח־אָמְתוֹ: „את חייו הוא הביא לדריכה בַּגִּתּוֹ“... 52.

הערות

- (1) ספר הקטרוג והאמונה, ירושלים תרצ"ז עמ' קס"ט. (2) שם, עמ' קס"ו. (3) שם. (4) שם, עמ' צ"ד. (5) שם, עמ' נ"ט. (6) ש. שלום, „שהחינו“, היינו כחולמים, תשי"ד, עמ' 5. (7) לוח הארץ תל-אביב בשנות תש"י, תשי"א, תשי"ב-תשי"ג. (8) שם, חשי"ג. (9) שם, תשי"א. (10) „לסעיף סלע עיטם“, מאסף לדברי ספרות, בקורת והגות, תשכ"ח. (11) לוח הארץ, תשי"י. (12) ספר הקטרוג והאמונה, עמ' נ"י. (13) הגברות העולה ת"א תרפ"ו עמ' ל"א. (14) „שירת המושגים: שיר הזוהר והמסוה“, הארץ, ט"ו שבט, תש"ח. (15) „לעת קרב בעמי: תפילה לרוח קדומים“, הארץ, כ"ח ניסן תש"ח. נכתב באייר תש"ז. (16) „שיר החלום הנעלה“, שם. (17) רחובות הנהר, ירושלים תשי"ד, עמ' ל"ז. (18) איזור מגן ונאום בן-הדם, ירושלים, תרפ"ט. (19) „עם דבר האושפזו הירושלמי“ הארץ, ט"ו שבט תש"ח. (20) „נבואה מתקמת באה“, הארץ, אדר א' תש"ח. (21) אימה גדולה וירח, תל-אביב תרפ"ד עמ' 50. (22) רחובות הנהר עמ' ס"ח. (23) „נבואה מתקמת באה“, הארץ, י' אדר א' תש"ח. (24) ספר הקטרוג והאמונה, עמ' קי"ט. (25) שם, עמ' פ"ח. (26) שם, עמ' קי"ב. (27) ירמיהו ט': א'. (28) ספר הקטרוג והאמונה, עמ' קי"ד-ק"ל. (29) שם, עמ' קכ"ו. (30) שם, עמ' קט"ו. (31) שם. (32) שם, עמ' קי"ט. (33) רחובות הנהר, עמ' רס"ו. (34) ספר הקטרוג והאמונה, עמ' פ"ח. (35) רחובות הנהר, עמ' ש"ח. (36) שם, עמ' רצ"ט. (37) קלם, ירושלים שנה ד' גליון ד' (מ'), מנחם אב תשי"ב. (38) שם. (39) שם. (40) שם. (41) שם. (42) שם. (43) ברך קורצווייל, בין החוץ לבין האבסורדי, ירושלים תשכ"ו עמ' 23-34; 64-76. (44) משוררים של שירה ב', ח"א תש"ל, עמ' 33. (45) דברי הכנסת ח"א, תש"ט עמ' 107-110. (46) קלם, ירושלים, שנה ג' גליון י"א (ל"ה) שבט תשי"ב. כל שאר הציטטות מן השיר הזה, מלבד אלו המסומנות אחרת. (47) כבא בתרא י"ד: (48) ספר הקטרוג והאמונה, עמ' ס"ט. (49) שם, עמ' ל"ז. (50) כל שירי למדן, ירושלים, תשל"ג עמ' 40. (51) ספר הקטרוג והאמונה, עמ' ל"ח. (52) „לסעיף סלע עיטם“, „מאסף“ תשכ"ח.